

Prefață la ediția a doua

Ediția a doua a *Evangelieiilor apocrife* este o cu totul altă carte decât ediția întâi. Trecerea timpului și acumularea lecturilor și-au spus cuvântul. Scheletul, ca să spun așa – adică structura narativă (de roman) –, a rămas intact, dar notele, comentariile aferente, precum și prezentările l-au învelit într-un „trup” nou, care are puțin de-a face cu cel inițial. În capitolul consacrat *Evangeliei lui Nicodim* am inclus și traducerea versiunii grecești a episodului Coborârii lui Isus în iad. Drept urmare, traducerea versiunii latine a fost mutată în apendice. Capitolul consacrat trecerii la cele veșnice a Maicii Domnului s-a îmbogățit și el cu două texte noi (*Transitus B* și *Adormirea...*, scrisă de Ioan al Tesalonicului), care conțin numeroase scene inedite. De câteva ori m-am văzut obligat să corectez ori pur și simplu să elimin note și comentarii apărute în ediția anterioară. De cele mai multe ori însă am adăugat informații și am amplificat aparatul existent, pentru ca cititorul să se poată lămuri mai bine. Volumul notelor (și aici stă în principal noutatea ediției de față) a crescut considerabil, de două sau chiar de trei ori. Am încercat totuși să mă limitez la trimiterile care mi s-au părut indispensabile ori foarte interesante. Am evitat pe cât posibil erudiția steapă și dezagreabilă. Studiul introductiv a suferit, și el, modificări (de conținut ori stilistice). La sfârșitul fiecărei prezentări am inclus și o scurtă „Orientare bibliografică”, unde nu sunt menționate însă principalele

culegeri și ediții de referință, enumerate în „Bibliografia generală” de la sfârșitul volumului.

Ediția a doua se datorează șederii mele în ultimii ani la Paris, grație sprijinului exclusiv al soției mele. În România nu aș fi trecut niciodată de stadiul proiectului idilic. Îi mulțumesc din tot sufletul Smarandei, fără de care această lucrare pur și simplu nu ar fi existat. Răbdarea și curajul ei m-au ajutat să depășesc multe momente de deznădejde. De asemenea, amândoi, Smaranda și cu mine, îi suntem mai mult decât recunoscători doamnei Monique Alexandre, profesoară la Paris IV-Sorbonne, care a făcut totul pentru obținerea unei burse de cercetare și, implicit, pentru continuarea studiilor noastre în condiții excelente. Nu în ultimul rând, îi mulțumesc domnului Pierre Petitmengin, directorul bibliotecii Școlii Normale Superioare din Paris, care mi-a deschis cu generozitate ușa acestui tezaur, interzis în genere profanilor.

Paris, iulie 1998

Introducere în lectura și studiul câtorva evanghelii apocrife

Termenul „apocrif“ este, în ochii bunilor creștini, echivalent cu „primejdios“, „dubios“, „blestemat“, chiar „diabolic“. Mai ales astăzi, când atâtea erezii și manifestări sectare ale creștinismului, mode sincretice și „metareligii“ ne agresează intimitatea spirituală din toate părțile și prin toate mijloacele, publicarea acestor evanghelii apocrife ar putea fi interpretată – în România – ca o nouă „diversiune“, ca o ispitire răuvoitoare. Cititorul creștin își va da însă repede seama că nu are niciun motiv de teamă. Evangheliile înmănuncheate în acest „roman cristologic“ nu intră în conflict (decât pe alocuri – de aceea am și considerat indispensabilă prezența notelor) cu dogmele religiei creștine și mărturisirea ei de credință. Pe de altă parte, cititorii pur și simplu esteți, cei care nu urmăresc decât savoarea unui fragment de literatură „exotică“, fără scrupule de ordin religios sau confesional, vor degusta o biografie a Mântuitorului saturată de elemente inedite, miraculoase și adesea fermecătoare. Nu în ultimul rând, ba poate chiar în primul rând, textele apocrife se adresează specialiștilor, datorită mulțimii datelor istorice conținute în ele, în bună parte preluate și de Tradiția Bisericii. Daniel-Rops și Jean Daniélou n-au ezitat să le folosească în studiile pe care

le-au consacrat creștinismului primar¹. A devenit o banalitate naivă să spunem că nu se poate intra în atmosfera psihologică și ideologică a creștinismului lăsând deoparte acest uriaș tezaur literar. Pentru publicul român (neinițiat, din motive mai mult sau mai puțin justificate), această banalitate trebuie însă *demonstrată*.

De la început țin să fac o precizare: evangheliile canonice nu au de pierdut în urma confruntării cu evangheliile apocrife. Dimpotrivă. Pe plan dogmatic, apocrifele nu aduc nimic în plus. Acestea din urmă – și acum mă refer strict la evangheliile incluse în ediția de față – nu sunt decât ipostaze livrești ale Sfintei Tradiții. „Suficiența” dogmatică a evangheliilor canonice nu este pusă nicidecum la îndoială. Dacă am considerat necesară traducerea și publicarea câtorva apocrife a fost nu doar pentru a reînvia, o clipă, atmosfera clocotitoare a primelor veacuri creștine, cât mai ales pentru a descoperi un orizont inedit asupra unei Tradiții care s-a „prelins”, din făgașul *orthodoxiei* (*id est* „dreapta credință”) spre cultul liturgic, spre literatură și iconografie. Multe scene reprezentate pe iconostasele ori pe zidurile bisericilor românești ar rămâne fără înțeles viu dacă ar fi privite făcând abstracție de scrierile apocrife. Tot astfel, multe sărbători incluse în anul liturgic creștin se văd înviorate de lectura acestor texte pe nedrept oropsite. Repet: nici sărbătorile la care mă voi referi mai pe larg în continuare, nici icoanele de pe tâmplile bisericilor nu-și au rădăcina dogmatică sau istorică în apocrife. Pentru a le justifica și valida caracterul sacru, Biserica face apel la Tradiția apostolică și patristică. Apocrifele sunt doar expresia livrescă a unui curent popular manifestat în primele secole ale erei creștine.

¹ În *Storia della letteratura cristiana antica greca e latina*, 2 volume, Brescia, 1995-1996 (trad. rom. *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine*, vol. I, Iași, 2001), Enrico Norelli și Claudio Moreschini consacră ample capitole scrierilor așa-zise „apocrife”.

2. *Evangeliiile apocrife*

Studiul de față nu-și propune altceva decât să ofere o viziune globală și cât de cât sistematică asupra textelor apocrife și în același timp să precizeze sensul pe care îl are pentru cultura românească cercetarea lor amănunțită și în profunzime. De aceea voi evita expunerea teoriilor (numeroase și complexe) privitoare la geneza, clasificarea și denumirea corpusului apocrifelor. Precizez doar că, până acum, cea mai importantă culegere este aceea întocmită de Mario Erbetta, un călugăr italian, cunoscător nu numai de greacă veche și latină, ci și al mai multor limbi orientale în care ni s-au păstrat mare parte din documente: coptă, siriacă, arabă, armeană⁶. Iată cum definește Erbetta, în prefața ediției sale, corpusul apocrifelor neotestamentare: „Apocrifele Noului Testament sunt – după părerea noastră – cărți care nu au fost inserate în canon; însă, atât prin titlu, cât și prin alte mijloace, ele pretind totuși sau insinuează o autoritate canonică; mai mult, genul lor literar amintește, cu toate că din motive vădit diferite, de formele și tipurile neotestamentare, pe care le imită sau le transformă”. Așadar toate genurile literare din Noul Testament (evangelii, fapte, epistole, apocalipsă) au numeroase versiuni sau republici apocrife. Există însă și un gen aparte, al „zicerilor” lui Isus, care nu apar menționate în evangheliile canonice. Ele au fost denumite *agrapha* („cele nescrise”) datorită faptului că multă vreme au circulat oral în comunitățile creștine. Iată câteva dintre cele mai frumoase: „Eu vin ca un fur. Fericit este cel ce priveghează și își păstrează veșmintele, ca să nu umble gol și să se vadă rușinea lui” (*cf.* Apocalipsa 16,15); „Dar voi căutați să creșteți de la ce este mai mic, iar nu să descreșteți de la ce este mai mare. Când ești poftit la un ospăț, nu te așeza pe locul cel mai de văz, pentru ca nu cumva, intrând unul

⁶ Lista edițiilor și culegerilor, adusă la zi, se găsește la sfârșitul volumului.

mai vrednic decât tine, gazda să-ți zică: «Du-te mai în spate!» și astfel să te facă de rușine. Ci, dacă te-ai așezat într-un loc mai umil, gazda să-ți spună: «Du-te mai în față!» și astfel să îți dea cinste“; „În aceeași zi, văzând pe unul lucrând de sabbat, i-a zis: «Omule, ferice de tine dacă știi ce faci; dar dacă nu știi, ești blestemat și călcător de Lege»“; „Pentru aceea a zis Domnul nostru Isus Cristos: «Vă voi judeca în starea în care vă voi găsi»“; „Cereți lucrurile mari și vi se vor adăuga și cele mărunte“; „Căci Isus zice: «Pentru cei slabi Mă făceam slab, pentru cei flămânzi flămânzeam și pentru cei însetați răbdam de sete»“; „Cel care este aproape de Mine este aproape de foc; cel care este departe de Mine este departe de Împărăția cerurilor“. Celebra *Evangelie a lui Toma* (gnostică) adună nici mai mult, nici mai puțin de o sută paisprezece asemenea *logia* („ziceri“) ale lui Isus!

Cum spuneam, genurile din apocrife dublează genurile neotestamentare. Cartea Faptele apostolilor, care ne prezintă activitatea celor doi apostoli misionari, Petru și Pavel, a constituit modelul „faptelor“ celorlalți apostoli, în special ale lui Ioan, Andrei și Toma. Conform tradiției, aceștia trei au evanghelizat Orientul, Toma ajungând pe urmele lui Alexandru Macedon până în fabuloasa Indie. Pentru genul epistolar citez, pe un palier, *Epistola lui Barnaba* și *Păstorul lui Herma*, incluse îndeobște în corpusul de scrieri ale părinților apostolici, iar pe un alt palier, schimbul epistolar dintre Pilat și Tiberiu, dintre Pilat și Irod sau dintre Isus și regele Abgar al Edesei. Cât privește genul „apocaliptic“, el este reprezentat de *Apocalipsa lui Petru*⁷, pe care am văzut-o figurând în *Lista lui Muratori* printre textele canonice. Am lăsat intenționat evangheliile la sfârșit, întrucât ele necesită o analiză și o clasificare aparte

J.B. Bauer, specialist reputat în domeniu, depistează trei tipuri de evanghelii apocrife, pornind de la modelele și

⁷ A se vedea și *Apocalipsa lui Pavel*, ediția a II-a, București, 2011 (Vremea), precum și *A doua apocalipsă a lui Ioan*, București, 1998.

împrejurările care le-au inspirat⁸. Primul tip este reprezentat de evangheliile care imită genul sinoptic. Ele sunt, așadar, replici mai mult sau mai puțin originale ale celor trei evangheliile canonice – după Marcu, după Matei și după Luca –, au apărut în mediul iudeo-creștin și expun credința și viața spirituală a comunităților creștine primare nedezipite încă definitiv de sinagogă⁹. Dintre aceste evangheliile iudeo-creștine amintesc, pe lângă *Evangelia lui Petru*, *Evangelia nazarenilor* (născută în mediul nazarenilor, o sectă iudeo-creștină¹⁰), *Evangelia evreilor* (din care s-au păstrat fragmente foarte reduse ca număr și dimensiune, adresată iudeo-creștinilor de limbă greacă¹¹) și *Evangelia ebioniților* (apărută, se pare, în Transiordania, regiunea unde trăiau ebioniții¹²).

Al doilea tip îl constituie evangheliile gnostice. Descoperirile de la Nag Hammadi au readus la lumină numeroase texte aparținând acestor adversari de temut pentru Biserica primitivă. La Nag Hammadi s-au găsit numeroase papirusuri învelite în piele și însumând aproximativ o mie de pagini. Textele au fost împărțite în treisprezece cărți. Prima și a treia carte conțin evangheliile. Iată clasificarea lui Charles Puech, coroborată cu cea a lui Jean Doresse – cei doi nu au ajuns la un

⁸ Am utilizat traducerea franceză a lucrării sale, *Les Apocryphes du Nouveau Testament*, Paris, 1973.

⁹ Trimit la două lucrări fundamentale ale părintelui Jean Daniélou: *Théologie du judéo-christianisme*, Paris, 1958 și *L'Église des premiers temps. Des origines à la fin du IIIe siècle*, Paris, 1985, pp. 9-47.

¹⁰ Nazareeni sau nazoreeni. Considerați de către Ieronim ca „iudaizanți”. *Evangelia nazarenilor* înlocuia, după mărturia Părintelui latin, *Evangelia lui Matei*. Nazareenii erau evrei stabiliți în Siria. Continuau, chiar și după acceptarea creștinismului, să practice mai multe rituri iudaice.

¹¹ Probabil sălășluiți undeva în Egipt. Fragmente ni s-au păstrat la Clement din Alexandria și Origen.

¹² Ebioniții erau tot iudaizanți și îl considerau pe Isus drept ultimul mare profet al lui YHWH. Nu acceptau nașterea feciorelnică a Mariei. *Evangelia* lor trece peste episoadele întrupării și copilăriei lui Isus și începe din clipa botezării Lui de către Ioan. Textul este prima mărturie a unei evanghelii „armonizate”, de tipul aceleia, mai târziu, a lui Tațian. Ea nu folosește însă ca punct de pornire *Evangelia lui Ioan*.

Din epistolele preasfântului Clement [autorul] *Stromatelor*. Către Teodor

Ai făcut bine că ai închis gura învățăturilor de negrăit¹ ale carprocașienilor². Căci despre ei s-a profețit [că sunt] aștri rățăcitori: aceștia [îndepărtându-se] de la calea strâmtă a poruncilor rățăcesc spre hăul fără margini al păcatelor carnale și trupești³. Îndopați de cunoașterea, cum zic ei, a „adâncimilor Satanei”, nu-și dau seama că se aruncă în întunericul beznei și al minciunii; fălindu-se că sunt liberi, au devenit robi ai unor poște înrobitoare⁴. Trebuie, vasăzică, să ne împotrivim acestora pretutindeni și cu orice chip, deoarece, chiar dacă ar grăi și ceva adevărat, nici atunci iubitorul de adevăr nu trebuie să fie de acord cu dânșii. Căci nu toate lucrurile adevărate sunt adevărul și nu trebuie preferat adevărul părelnic după opiniile omenești adevărului adevărat după credință.

Acum, în ce privește [lucrurile] pe care le afirmă despre evanghelia, de Dumnezeu inspirată, după Marcu, unele sunt minciuni pe de-a-ntregul, altele, chiar dacă au un grăunte de adevăr, nu sunt transmise la fel de adevărat. Căci, amestecate cu plâsmuiri, lucrurile adevărate se strică, încât, după cum se spune, „chiar și sarea își pierde gustul”⁵.

Așadar Marcu, în timpul șederii lui Petru la Roma, a așternut în scris⁶ faptele Domnului⁷; totuși nu le-a publicat pe toate, fără să amintească nici „lucrurile de taină”⁸, ci le-a ales [numai] pe cele pe care le-a socotit foarte utile întru sporirea

creдинței catehumenilor. După ce Petru a suferit martiriul, Marcu a plecat la Alexandria, luând cu sine și memoriile⁹ sale, și pe cele ale lui Petru; dintre acestea, trecându-le în prima sa carte pe cele de natură a-i face [pe simplii credincioși] să înainteze întru gnoză¹⁰, a compus și o evanghelie mai spirituală¹¹, spre folosul celor desăvârșiți¹². Totuși, el n-a dezvăluit [lucrurile] de negrăit¹³ și nici n-a descris¹⁴ învățătura hierofantică a Domnului; ci, adăugând și alte fapte celor scrise mai înainte, a mai pus alături și câteva cuvinte¹⁵ a căror explicație știa că îi va conduce pe ascultători¹⁶, ca un mistagog, în sanctuarul¹⁷ adevărului acoperit cu șapte [voaluri].

Astfel a hotărât lucrurile fără invidie și nu fără luare-amin-te, după cum socotesc eu. Murind, a lăsat scrierea sa Bisericii¹⁸ din Alexandria¹⁹, unde se păstrează și acum în chipul cel mai sigur, fiind citită doar aceluia care sunt inițiați în marile taine²⁰.

Dar cum spurcații demoni urzesc mereu pierzania neamului omenesc, Carpocrates²¹, fiind școlit de ei și folosindu-se de artificii înșelătoare, într-o asemenea măsură l-a înrobît pe un prezbiter²² din biserica din Alexandria, încât a căpătat de la acesta o copie a evangheliei secrete²³.

El a interpretat-o după opinia²⁴ sa blasfematoare și carnală; ba încă a murdărit-o amestecând cuvintele pure și sfinte cu minciunile cele mai nerușinate. Din acest amestec se adapă învățătura carpoetraienilor. Acestora, așa cum am spus mai înainte, nu trebuie să le cedăm niciodată; nici nu trebuie să acceptăm, atunci când își scot în față falsificările, că evanghelia secretă este a lui Marcu, ci trebuie negat cu jurământ. Căci toate cele adevărate nu trebuie spuse tuturor. Pentru aceasta, Înțelepciunea lui Dumnezeu vestește prin Solomon: „Răspunde celui nebun după nebunia lui”²⁵, învățând [astfel] că lumina adevărului trebuie ascunsă de cei orbi la minte. Mai grăiește: „Celui ce nu are i se va lua”²⁶ și „Nebunul să meargă în întuneric”²⁷. Dar noi suntem fii ai luminii²⁸, iluminați de [steaua] de la răsărit, de sus²⁹, Duhul Domnului. „Acolo unde